

ABDULLA ORIPOV ASARLARIDA GAP TUZILISHI VA BADIY IFODA

Shahnoza Rajabova Aminjonovna

Shahrisabz davlat pedagogika

instituti 2-kurs magistri

E-mail: shahnozar916@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Oripov she'riyatida gap tuzilishining o'ziga xos xususiyatlari hamda uning badiiy ifodani shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shoir lirikasida sodda va murakkab gaplarning qo'llanishi, sintaktik parallelizm, inversiya, ellipsis, ritorik so'roq va undov gaplarning uslubiy vazifasi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida Oripov poetikasida sintaktik vositalar obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni kuchaytiruvchi asosiy omillardan biri ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: poetik sintaksis, gap tuzilishi, sintaktik parallelizm, inversiya, ellipsis.

Abdulla Oripov o'zbek she'riyatida badiiy tafakkur va milliy ruhni yangi bosqichga ko'targan ijodkorlardan biridir. Uning asarlarida tilning ichki imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanish, ayniqsa sintaktik qurilmalarning badiiy-estetik vazifasini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir she'riy matnlarida gap tuzilishi nafaqat grammatik birlik, balki obraz va ruhiy kechinmani ifodalovchi muhim poetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Oripov she'riyatida sodda gaplar ko'pincha qisqa, lo'nda va ta'sirchan shaklda kelib, fikrning keskinligini ifodalaydi. Bunday konstruksiyalar she'r ritmini tezlashtiradi va dramatik ohang hosil qiladi. Murakkab gaplar esa shoirning falsafiy mushohadasini kengroq ochishga xizmat qiladi. Ergash gapli qo'shma gaplar orqali sabab, shart, payt va maqsad munosabatlari chuqur poetik mazmunda ifodalanadi. Bu holat she'riy fikrning izchilligini va mantiqiy yaxlitligini ta'minlaydi.

Shoir ko'pincha sintaktik parallelizm usulidan foydalanadi. Bir xil tuzilishdagi gaplarning takrorlanishi matnga musiqiylik, tantanavorlik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Parallel konstruksiyalar g'oyani kuchaytirish, urg'u berish hamda obrazni yorqinlashtirish vazifasini bajaradi.

Takroriy birliklar esa she'rning emotsional fonini kuchaytiradi. Ayniqsa, anafora va epifora kabi usullar sintaktik qurilma bilan uyg'unlashib, ma'no va ohang yaxlitligini yuzaga keltiradi. Oripov she'riyatida so'z tartibining o'zgarishi — inversiya — badiiy ifodaning muhim ko'rinishlaridan biridir. Odatdagi sintaktik tartibdan chekinish orqali shoir muayyan bo'lakka mantiqiy

urg'u beradi. Bu esa obrazning ta'sir kuchini oshiradi. Ellipsis (gap bo'laklarining tushirilishi) esa she'riy matnda ixchamlilik va dinamikani yuzaga keltiradi. Tushirilgan bo'lak o'quvchi tafakkurida tiklanadi va shu orqali badiiy muloqot yuz beradi.

Shoir lirikasida ritorik so'roq gaplar keng qo'llanadi. Ular javob talab qilmaydi, balki o'quvchini mushohadaga chorlaydi. Bunday gaplar ko'pincha falsafiy mazmunni chuqurlashtiradi. Undov gaplar esa shoirning ichki kechinmalari — hayrat, iztirob, quvonch yoki armonni — bevosita ifodalaydi. Natijada matnning emotsional-ekspressivligi kuchayadi.

Poetik sintaksisning eng muhim xususiyatlaridan biri – me'yordan onglichekinishdir. Bunday chekinish grammatik xato emas, balki badiiy maqsadga xizmat qiluvchi stilistik hodisadir. Inversiya, ellipsis, parcellatsiya kabi sintaktik usullar aynan poetik nutqda o'zining eng yuqori estetik qiymatini namoyon qiladi.

Shu bois poetik sintaksisni o'rganishda grammatik yondashuv bilan bir qatorda, stilistik va lingvopoetik yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Sintaksis tilning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, gap va gapdan yuqori birliklarning tuzilishi, ularning o'zaro grammatik bog'lanishi va nutq jarayonidagi funksiyasini o'rganadi. An'anaviy sintaksis til birligini mantiqiy va grammatik jihatdan tahlil qilsa, poetik sintaksis badiiy matnda gapning badiiy, ritmik va estetik funksiyasini o'rganadi. Shu nuqtai nazardan poetik sintaksis o'zining alohida tarmog'ini hosil qiladi.

Poetik sintaksisning asosiy xususiyati shundaki, u grammatik me'yorlarni ongliche ravishda o'zgartirish yoki chetlab o'tish orqali she'riy mazmunni kuchaytiradi. Badiiy matnda gapning qisqarishi, to'liqsiz bo'lishi yoki murakkab tuzilmalarning navbatma-navbat kelishi muallifning estetik niyatiga xizmat qiladi. Bu jarayon she'riy nutqni yanada ixcham, ritmik va obrazli qiladi.

O'zbek tilshunosligida poetik sintaksis masalasi avvalo stilistika va lingvopoetika doirasida o'rganilgan. Stilistik sintaksis nutqning uslubiy va funksional xususiyatlarini tahlil qilsa, lingvopoetika badiiy matnning ichki mexanizmini, uning obraz va estetik ta'sirini o'rganadi. Shu jihatdan, poetik sintaksis badiiy tafakkur til orqali namoyon bo'lishining asosiy vositasi hisoblanadi.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida poetik sintaksis shoirning individual uslubini shakllantirishda, lirik qahramon ruhiy kechinmalarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtayi nazardan, Abdulla Oripov she'riyatini tahlil qilishda poetik sintaksisning roli alohida ahamiyatga ega. Shoir sintaksis orqali o'quvchiga hissiy ta'sir yetkazadi, ritm va ohangni yaratadi, falsafiy mushohadalarini poetik shaklda ifodalaydi. Abdulla Oripov she'riyatida esa

sintaksis faqat grammatik qurilishdan iborat emas, balki shoirning badiiy tafakkurini, falsafiy dunyoqarashini va milliy ruhni ifodalash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, shoirning qisqa, keskin gaplar bilan ifodalangan falsafiy fikrlari uning lirik kechinmalarini kuchli ta’sir bilan yetkazadi. Shu bilan birga, murakkab sintaktik tuzilmalari orqali keng mushohada va mantiqiy izchil fikrlar hosil qiladi.

Badiiy ifoda — bu tilning estetik, obrazli va emotsional imkoniyatlaridan foydalanish orqali o‘quvchiga ma’no yetkazish vositasi. Oripovning she’riyatida bu asosan quyidagi vositalar orqali amalga oshadi: metafora, timsollar, inversiya, ellipsis, parallelizm, takror, ritorik so‘roq va undov gaplar. Shoirning “O‘zbekiston” she’ridagi misralar:

Men nechun sevaman O‘zbekistonni?

Tuprog‘in ko‘zimga aylab to‘tiyo.

Birinchi misra sodda so‘z tartibida yozilgan ritorik so‘roq. U javob talab qilmaydi, balki shoirning ichki hayajonini ifodalaydi. Ikkinchi misra ham sodda gap bo‘lib, Vatanga muhabbatni metaforik tarzda ochib beradi. Sodda gaplar qisqa va ta’sirchan bo‘lib, o‘quvchi e’tiborini ma’lum bir obraz va fikrga qaratadi.

Murakkab gaplar esa falsafiy mushohadani kengroq ifodalash imkonini beradi: Agar ogoh bo‘lsang sen, Yuragingda yonar bir sham. Ergash gap orqali shoir shart-munosabatni ochib beradi, matn mantiqiy izchillik va falsafiy chuqurlik kasb etadi. Abdulla Oripov she’riyatida badiiy ifoda turli vositalar orqali amalga oshiriladi:

- sodda va murakkab gaplar;
- inversiya va ellipsis;
- va takror;
- parallelizm ritorik va undov gaplar;
- metafora va timsollar.

Ushbu vositalar shoirga milliy ruh, falsafiy tafakkur va insoniy kechinmalarni ta’sirli tarzda ifodalash imkonini beradi. Sintaksis va badiiy ifoda Oripov poetikasining markaziy elementi bo‘lib, she’riy matnning semantik va estetik yaxlitligini ta’minlaydi.

Abdulla Oripov asarlarida gap tuzilishi badiiy ifodaning markaziy unsurlaridan biridir. Shoir sodda va murakkab gaplar, sintaktik parallelizm, inversiya, ellipsis hamda ritorik konstruksiyalar orqali she’riy matnga teranlik va ta’sirchanlik baxsh etadi. Demak, Oripov poetikasida sintaktik vositalar nafaqat grammatik birlik, balki estetik va g‘oyaviy mazmunni ifodalovchi muhim badiiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shoirning ijodi har tomonlama oz orniga va ahamiyatiga ega bolgan bir tilsimdir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Oripov. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019.
2. Abdulla Oripov. *Saylanma*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2000.
3. Yo‘ldoshev B. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili stilistikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997.
4. Mirtojiyev M. *O‘zbek tili stilistikasi*. – Toshkent: Fan, 2003.
5. Mahmudov N. *Til va nutq*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
6. Qodirov M. *Poetik sintaksis asoslari*. – Toshkent: Fan, 2005.
7. Rasulov R. *Badiiy matn lingvistikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
8. O‘zbek tili grammatikasi. II jild. Sintaksis. – Toshkent: Fan, 1976.